

В. І. Наулко

Надволжя

НАДВОЛЖЯ – один із найбільших економічних і природно-географічних районів РФ. Охоплює бас. серед. і нижньої течії р. Волга, на його тер. знаходяться автономні респ. Марій Ел, Чувашія, Татарстан, Мордовія, Калмикія, Перм. край, а також Нижньогород., Ульянов., Пензен., Самар., Саратов., Волгогр., Астрахан. обл. Н. вирізняється різноманітністю спеціалізації госп. діяльності: видобуток і перероблення нафти та природ. газу, машино- і суднобудування. Тут вирощують зерн., тех. й овочево-баштанні культури; тваринництво – м'ясо-вовняного спрямування. Укр. етнічну тер. на нижньому Н. інколи називають Жовтим Клином, за аналогією із Зеленим Клином. Перші невеликі укр. поселення на Н. (на р. Куришинка у Мордовії та ін. р-нах) засн. у 16 ст. вихідцями з укр. козацтва. Відомо, що 1570 у поході на Астрахань взяли участь 5 тис. запороз. козаків. Масові переселення з укр. земель до Н. розпочато у 1-й чв. 18 ст., коли указом моск. уряду 1717 на т. зв. Царицин. оборонну лінію разом із рос. було переселено сотні укр. селян (с. Красний Яр, х. Петруніни, Костарови, Саламатини, Баранівські). З освоєнням цієї лінії з'явилися нові поселення, засн. переважно втікачами від панщини, зокрема з Київщини (с. Самойловка, Єлань, Піщанка побл. Самари). Після ліквідації Царицин. лінії 1870 частину козаків приписано до Астрахан. козац. війська. Значна кількість українців почала переселятися на Волгу у зв'язку із закликом царського уряду розробляти соляне оз. Ельтон. У 2-й пол. 18 ст. вздовж соляних трактів на Заволжі постала низка укр. слобід: Покровська (нині м. Енгельс), Миколаївка (нині м. Миколаївськ), Узмор'є, Квасниківка, Котева. Від 1797 до 1830-х рр. кількість таких чумац. укр. слобід зростає із 17-ти до 70-ти. За офіц. статист. джерелами, наприкінці 19 ст. українці становили більшість у Ізмор., Покров., Генерал., Краснокут., Іловат., Салтов., Старополтав., Савин., Наталів., Дергачів. волостях Новоузен. пов. Самар. губ. З Н. пов'язані життя і творчість М. Костомарова (1848–59 перебував на засланні у Саратові) та Д. Мордовця (1844–72 з перервами жив у Саратові), які збирали етногр. матеріали в укр. селах Н. Д. Мордовець також уклав і видав «Малорусській літературній збірник» (Саратовь, 1859). Після більшов. перевороту 1917 Кость Буревій (чл. ЦК партії есерів) став одним із організаторів антибільшов. повстання на Н. За переписом 1926, українці чисельно переважали у Болхун. р-ні Астрахан. губ., Капустинояр. р-ні Сталінгр. губ., Краснояр., Котов., Єлан. і Самойлов. р-нах Саратов. губ., Покров. р-ні Респ. німців Поволжя (у проекті її

конституції 1926 існувало положення про рівноправ'я нім., рос. і укр. мов, однак вона не вступила в дію). Загалом станом на 1926 у Саратов. губ. проживало 196,6 тис. українців (8,0 % насел.), Сталінгр. – 122,2 тис. (10,6 %), Астрахан. – 13,2 тис. (4,3 %), Калмиц. автоном. обл. – 14,6 тис. (10,3 %), у Респ. німців Поволжя – 55,0 тис. (11,0 %), Самар. губ. – 80 тис. Спроби українців Н. відродити свою культуру зазвичай зустрічали значну протидію з боку офіц. влади. Однак у 1920-х рр. створ. низку культ.-осв. центрів, укр. шкіл або класів, каф. у технікумах та інститутах, що проіснували до поч. 1930-х рр. Після 2-ї світової війни чисельність українців у Н. зросла у всіх областях і автоном. респ., окрім Саратов. обл. За переписом 1989, у Н. проживало 350,7 тис. українців, однак їхня питома вага серед усього насел. внаслідок швидкого заг. зростання насел. Н. й асиміляц. процесів значно зменшилася. Нині українці становлять лише 2,1 % від заг. кількості насел. Н. Показником етніч. асиміляції українців Н. є дані про поширення рідної мови, особливо це стосується областей давнього компакт. розселення українців: 1959–89 відсоток осіб, які назвали рідною укр. мову, в Саратов. обл. знизився із 49,2 до 38,0 %, у Волгогр. обл. – із 48,8 до 42,1 %. Водночас помітно збільшилася чисельність українців у ін. регіонах Н. Так, за вказаний період у Астрахан. обл. вона зросла з 6,5 до 18,7 тис., Ульянов. – з 8,9 до 17,7 тис., Татарстані – з 16,1 до 32,8 тис. осіб. Від поч. 1990-х рр. активізувалося укр. культурне життя на Н., зокрема 1992 у Самарі засн. «Промінь» Український національно-культурний центр, створ. товариства укр. культури у м. Нижній Новгород, Еліста та ін.

Рекомендована література

1. Великороссиянин О. Украинцы в Саратовской губернии // Основа. 1861. Вып. 9;
2. Сергійчук В. Українці в імперії // Самост. Україна. 1991, 4 січ.;
3. Винниченко І. Українці в державах колишнього СРСР: Істор.-геогр. нарис. Ж., 1992;
4. Заставний Ф. Східна українська діаспора. Л., 1992;
5. Сергійчук В. «Українізація Росії». Політичне ошуканство українців російською більшовицькою владою в 1923–32 рр. К., 2000;
6. Север'янова О. З історії автохтонного українського населення Низового Надволжя // Укр. вимір: Міжнар. зб. інформ., освіт., наук., метод. статей і матеріалів з України та діаспори. Ніжин, 2005;
7. Шульга І. Українці Низового Поволжя та їх національне самовизначення // Мат. до укр. етнології: Зб. наук. пр. К., 2008. Вип. 7.

Бібліографічний опис:

Надволжя / В. І. Наулко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. :

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-71514>

2001-2024 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).